

پژوهشی در جامعه‌شناسی مرگ

مسعود زمانی مقدم

www.ketab.ir

جامعه‌شناسان

سرشناسه: زمانی مقدم، مسعود، ۱۳۶۵
عنوان و نام پدیدآور: پژوهشی در جامعه‌شناسی مرگ
تالیف: مسعود زمانی مقدم

مشخصات نشر: جامعه‌شناسان
مشخصات ظاهری: ۱۶۳ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۳-۳۲۵-۷

وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: واژه‌نامه
یادداشت: کتاب‌نامه
یادداشت: نمایه
موضوع: مرگ -- جنبه‌های اجتماعی
موضوع: مرگ -- جنبه‌های مذهبی
موضوع: مرگ -- جنبه‌های فلسفی

رده بندی کنگره: HQ۷۹۰
رده بندی دیویی: ۳۰۷۹
شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۷۴۷۰

جامعه‌شناسان

پژوهشی در جامعه‌شناسی مرگ
مسعود زمانی مقدم

چاپ اول: ۱۳۹۵ تهران/ تعداد ۲۰۰ نسخه
قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان/ چاپ دیجیتال: نگیل
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۳-۳۲۵-۷
همه حقوق چاپ نشر برای ناشر محفوظ است.

حروفچینی، نمونه‌خوانی و صفحه‌آرایی: جامعه‌شناسان
ویراستاری: گروه ویراستاری انتشارات جامعه‌شناسان

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی:
تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب اصلی
دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، پلاک ۲۱۷
فروشگاه جامعه‌شناسان
تلفن: ۶۶۹۵۹۶۸۰، ۶۶۰۰۰۵۱، ۸۱
تلفن دفتر نشر: ۶۶۹۶۹۶۲۰

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب
۱۳۴۸ است. هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف
(ناشر) نشر یا بخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست

۱۱	پیشگفتار.....
۱۵	فصل اول: مقدمه.....
۱۵	مسئله‌ی مرگ.....
۱۸	پژوهشی در دینداری و نگرش به مرگ.....
۲۷	فصل دوم: رویکردهای نظری و پیشینه‌ی تجربی.....
۲۹	مرگ‌پژوهی.....
۳۰	رویکرد فلسفی.....
۳۳	رویکرد انسان‌شناسی.....
۳۵	رویکرد روان‌شناختی.....
۳۷	رویکرد تاریخی.....
۴۱	رویکرد جامعه‌شناختی.....
۵۱	پیشینه‌ی تجربی.....
۵۶	چهارچوب مفهومی.....
۵۹	فصل سوم: روش‌شناسی.....
۵۹	پژوهش کیفی.....
۶۲	نظریه‌ی زمینه‌ای.....
۶۶	چهارچوب نمونه‌گیری.....
۶۶	روش نمونه‌گیری.....
۶۷	نمونه‌گیری هدفمند ترکیبی.....
۶۸	نمونه‌گیری شدت.....
۶۹	نمونه‌گیری گلوله برفی.....
۶۹	نمونه‌گیری فرصت‌گرا یا ظهوریافته.....
۷۰	نمونه‌گیری نظری.....
۷۲	فنون گردآوری داده‌ها.....

۷۵	رویه‌های تحلیل داده‌ها
۷۵	کدگذاری باز
۷۶	کدگذاری اولیه یا سطح اول
۷۶	کدگذاری سطح دوم یا متمرکز
۷۷	کدگذاری محوری
۷۸	کدگذاری گزینشی
۷۹	ابزار سنجی
۸۲	پژوهش و عمل
۸۵	فصل چهارم: یافته‌ها
۸۵	وضعیت دین‌داری
۹۰	نگرش به جهان پس از مرگ
۹۴	خانواده (اجتماعی شدن اولیه)
۹۷	دین و علم
۹۹	منابع مرگ‌اندیشی
۱۰۲	مراسم تدفین
۱۰۵	مرگ دیگری
۱۱۰	مرگ‌اندیشی
۱۱۴	آمادگی برای مردن
۱۱۶	نرس از مرگ
۱۱۹	پذیرش مرگ
۱۲۲	اثر پس از مرگ
۱۲۴	چگونه مردن
۱۲۵	خودکشی و اوتانازی
۱۲۸	میل به زیستن
۱۳۵	فصل پنجم: نتیجه‌گیری

۱۳۵	برآیند پژوهش
۱۴۵	خدمات و دستاوردهای علمی پژوهش
۱۴۶	پیشنادهای پژوهش
۱۴۷	محدودیت‌های پژوهش
۱۴۹	فهرست منابع
۱۴۹	منابع فارسی
۱۵۲	منابع انگلیسی
۱۵۷	واژه‌نامه
۱۵۷	انگلیسی به فارسی
۱۵۹	فارسی به انگلیسی
۱۶۱	نمایه
۱۶۱	موضوعی
۱۶۳	نمایه اسمی

پیشگفتار

مرگ^۱ واقعی فراگیر است و همه‌ی ما روزی با آن روبرو خواهیم شد. مرگ از مراحل زندگی ما و در واقع، مرحله‌ی پایانی زندگی ماست. از این رو، شاید بتوان گفت که مرگ مهم‌ترین مسئله‌ی زندگی هر انسان محسوب می‌شود و سوژه، مرگ را در بطن خود دارد. «مرگ امری خودمانی است نه فاصله‌ای را آشکار می‌کند، فاصله‌ای که ما را از یکدیگر و شاید حتی از خودمان جدا می‌کند»^۲. افزون بر این، هرچند مرگ یک امر طبیعی و زیستی است ولی نمی‌توان شناخت آن را به رویکرد زیست‌شناختی محدود کرد. در واقع همان‌طور که نوربرت الیاس می‌گوید: در بررسی و مطالعه‌ی سطوح ادغام یا هم‌جوشی - انسانی، همبسته‌ها و پیوندهایی وجود دارند که نمی‌توان به سادگی آن‌ها را با مقولاتی که برای بررسی سطوح پایین‌تر از ادغام یافتگی مناسب‌اند، مرگ را دریافت کرد.^۳

بنابراین، مرگ، پدیده‌ای است که برای پرداختن به مسائل پیرامون آن نیاز به طیف گسترده‌ای از علوم، زمینه‌های تخصصی، از جمله جامعه‌شناسی، زیست‌شناسی، پزشکی، روان‌شناسی، تاریخ، انسان‌شناسی، فلسفه، ادبیات، روانکاوی، اسطوره‌شناسی و الهیات است. برای شناخت پدیده‌ی مرگ در جهان انسانی و اجتماعی، لازم است که مرگ و مسائل پیرامون آن را در کلیتش و با استفاده از رشته‌ها، حوزه‌ها و رویکردهای مقتضی بررسی و مطالعه کرد. پرداختن به کلیت پدیده‌ی مرگ و شناخت بهتر آن به مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای نیاز دارد، مطالعه‌ای که ساده‌گرا نباشد و پیچیدگی‌های پدیده‌ی اجتماعی را در نظر بگیرد. در این مورد ادگار مورن می‌نویسد: «اندیشه ساده‌گر پیچیدگی واقعیت را نابود می‌کند، حال آنکه

1 death

2 Haliburton and Edwards, 2008: ix

اندیشه پیچیده تا حد ممکن شیوه‌های ساده‌گر اندیشه را در خود ادغام می‌کند، اما در عین حال از پذیرش نتیجه‌های مثله‌کننده، فروگاهنده و تک‌بعدی‌ساز و در نهایت گمراه‌کننده ساده‌گری‌ای که خود بازتاب امر واقعی در واقعیت به شمار می‌آورد سرباز می‌زند^۱.

با وجود این، لازم است که رشته‌ای تخصصی به‌عنوان رشته اصلی انتخاب شده و از دیگر رشته‌ها برای تکمیل شناخت استفاده شود. بنابراین، در این پژوهش، با رویکرد جامعه‌شناختی به‌عنوان رویکرد اصلی به مطالعه مسئله‌ی مرگ پیوند آن با وضعیت دین‌داری دانشجویان پرداخته شده است. افزون بر این، بر اثر پیش رو، سعی شده است تا جایی که امکان دارد، در واقعیت دین و سرف نشود و داده‌ها که بهترین و مناسب‌ترین منبع اطلاعات هستند، همگی در زمینه‌ای در نظر گرفته شوند که مخاطبان و خوانندگان پژوهش از آن حوزه با فهم مسئله‌ی موردنظر استفاده کنند.

همان‌طور که گفته شد، مرگ، ایده‌ای است که همه‌ی انسان‌ها با آن مواجه هستند و یکی از دغدغه‌ها و پرسش‌های اصلی بشر بوده است. در عین حال اندیشه‌های مرتبط با مرگ و مرگ‌اندیشی در یک زمینه‌ی اجتماعی شکل می‌گیرد؛ و سنت‌های دینی یعنی از منابع اصلی برای پاسخ دادن به مسئله‌ی مرگ و غلبه بر تجربه‌های ناخوشایند مرتبط با آن بوده‌اند. در عین حال، با اشاعه‌ی نظام‌های معنابخش غیردینی در جامعه‌ی جدید، این پرسش مطرح می‌شود که افراد در نظام‌های معنابخش غیردین‌گرا، چگونه با مسئله‌ی مرگ و دغدغه‌های مرتبط با آن مواجه می‌شوند. این پژوهش بر پارادایم تفسیرگرایی و با استراتژی استقوامی و روش کیفی به بررسی وضعیت دین‌داری دانشجویان و نگرش آن‌ها نسبت به مرگ می‌پردازد. داده‌های پژوهش با نمونه‌گیری هدفمند و نظری و از طریق مصاحبه باز و عمیق با هفده دانشجوی گردآوری شده و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات

به دست آمده، از روش نظریه‌ی زمینه‌ای استفاده شده است. یافته‌های پژوهش در پانزده مقوله‌ی عمده و در ابعاد شریاطی (وضعیت دین داری، نگرش به هستی پس از مرگ، خانواده)، تعاملی (دین و علم، مراسم تدفین، منابع مرگ‌اندیشی، مرگ دیگری) و پیامدی (مرگ‌اندیشی، آمادگی برای مرگ، پذیرش مرگ، ترس از مرگ، اثر پس از مرگ، چگونه مردن، خودکشی و اوتانازی، میل به زیستن) صورت بندی شده‌اند. برآیند و نتایج تحقیق نشان دهنده محوری بودن نوع دین داری دانشجویان در نگرش آن‌ها نسبت به مرگ است. از این رو، مقوله‌ی کانونی، «نگرش دینی/ عرفی نسبت به مرگ» است.

افزون بر این، پژوهش حاضر حاصل بیش از یک سال مطالعه و تحقیق من در این زمینه بوده است. با وجود این، مسلماً هیچ پژوهشی از جمله این پژوهش، نمی‌تواند مدعی باشد که بی‌عیب و نقص است و مسئله و موضوع مورد نظرش را به‌طور کامل و جامع مورد بررسی قرار داده است. از این رو، از خوانندگان محترم این کتاب می‌خواهم در صورتی که نظر، نقد و پیشنهادی پیرامون این پژوهش دارند، لطف کنند و آن را با من در میان بگذارند. بدون شک، از نظرات، پیشنهادها و انتقادات مفید شما صمیمانه استقبال و استفاده خواهم کرد.

در نهایت لازم است مراتب سپاسگزاری و قدردانی خود را از اساتید بزرگوار و فرهیخته‌ام، جناب آقای دکتر سیدحسین سراج، جناب آقای دکتر مقصود فراستخواه، به پاس یاری و راهنمایی‌های ارزشمندشان در پیشبرد این پژوهش اعلام بدارم. همچنین از همه‌ی افراد مورد مطالعه و تمام کسانی که به نحوی در این پژوهش و انتشار آن نقشی داشته‌اند سپاسگزارم. در آخر، از همسر، فرناز نوری‌زاده، ممنونم که بدون کمک او نمی‌توانستم آن‌چنان‌که شایسته است این کتاب را به پایان برسانم.

مسعود زمانی مقدم